

Proverbe, zicători, ghicitori

Antologie și explicații
de prof. Ilie Barangă

*Prefață și referințe istorico-literare
de Lucian Pricop*

EDITURA CARTEX

Cuprins

Mobilitatea patrimoniului. Paremiologia ca știință a identității
(prefață de Lucian Pricop) / 9

Referințe istorico-literare / 15

Proverbe, zicători, ghicitori / 35

Notă asupra ediției / 37

Proverbe și zicători din înțelepciunea poporului român / 39

Proverbe și zicători din înțelepciunea lumii / 95

Ghicitori / 109

Mobilitatea patrimoniului.

Paremiologia ca știință a identității

Proverbul este o constantă în conștiința culturală a omenirii, neexistând civilizație care să nu fie beneficiară a mesajelor de acest tip, formulate simultan în registru general și particular. În această efervescență de preocupări paremiologice se înscrie și spațiul românesc, afirmație probată în numeroasele culegeri și colecții de proverbe, zicători, ghicitori existente în cultura națională, dar și gradul de ocurență din sfera publică și privată de ieri și de azi.

Din reflexe didactice, reluăm din I. C. Chițimia explicația terminologică a numelui comun *paremiologie*¹. Formată etimologic din gr. *paroimia* (proverb) și gr. *logos* (cuvânt, știință), paremiologia se naște ca știință în secolul XX, asumându-și drept obiect de studiu paremiile (originea, caracteristicile, taxonomiile etc.); paremiografia este știința care se ocupă cu sistematizarea paremiilor, cu activitatea de culegere a proverbelor și de redactare a culegerilor.

Primele colecții românești de proverbe au fost publicate în 1840, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, de G. Barițiu și în 1847, *Culegere de proverburile sau Povestea vorbii* de Anton Pann; cel dintâi studiu paremiologic îi aparține lui G. Dem. Teodorescu: *Cercetări asupra proverbelor române, cum trebuie culese și publicate*, 1877. Pe aceeași linie de preocupări se înscriu culegerile lui I. C. Hințescu, *Proverbele românilor*, Petre Ispirescu, *Zicători populare*, Iordache Goleșcu, *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate*.

Proverbele românilor, vol. I-X (1895–1903) de Iuliu A. Zanne este considerată cea mai valoroasă culegere din spațiul românesc și reprezintă referința constantă a folcloriștilor.

¹ I. C. Chițimia, „Cuvânt înainte“, în I. C. Hințescu, *Proverbele românilor*, ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion Bratu, Editura Facla, Timișoara, 1985.

Dacă în cultura română există un fond paremiologic bogat, reflectat în culegeri, antologii, colecții, în consecință și studiile consacrate proverbelor și zicătorilor românești sunt destul de numeroase. Merită menționate studiile lui Constantin Negreanu, *Structura proverbelor românești*, cele ale lui Cezar Tabarcea, *Poetica proverbului*, Ilie Danilov, *Repere ale paremiologiei românești*, Pavel Ruxăndoiu, *Proverb și context* etc.

Proverbele, ale căror debut și context generativ, în urmă cu milenii, sunt greu de determinat cu precizie, au totuși un referențial cert: textul biblic. Atât *Vechiul*, cât și *Noul Testament* conțin formulări aforistice despre practici umane curente sau excepționale. *Psalmii*, *Pildele lui Solomon*, *Ecleziastul* și alte cărți din *Sfânta Scriptură* oferă cititorului învățături asemănătoare (deseori identice) cu cele din proverbe: *Iubește-ți aproapele ca pe tine însuși*. Paremiologul Alexandru Stănculescu-Bârda dezbate raportul de influență dintre proverbele biblice și cele circulate în folclor în lucrarea sa *Povestea vorbelor de duh: articole și studii de paremiologie* și demonstrează că, și în cazul nostru, contagiunea dintre formele de manifestare ale culturii este una dintre condițiile de ființare a acesteia.

Reflecțiile lui George Coșbuc¹ asupra particularităților lingvistice și stilistice ale unităților paremiologice românești constituie o exegeză care impune teza după care sorgintea proverbelor constituie particularitatea națională. În susținerea teoriei conform căreia experiența de toate zilele reprezintă principalul izvor al învățăturilor populare, Coșbuc oferă exemplul unui țaran care s-a încrezut în niște afaceri cu rudele sale, dar care l-au înșelat. De aici, el a extras o învățătură pe care a spus-o ulterior lumii: *Cu rudele să bei și să mănânci, dar daraveri să n-ai!* De asemenea, istoria și literatura au un aport important în crearea sau consolidarea unor expresii proverbiale. În comedia lui I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, cetățeanul turmentat întreabă mereu: *Da' eu cu cine votez?* Această replică a ajuns o vorbă proverbială, fiind utilizată ori de câte ori o persoană este confuză sau derutată. Analizând proverbul *Apa trece, pietrele rămân.*, B. P. Hasdeu convine asupra ideii

¹ George Coșbuc, „Nașterea proverbelor“, în *Elementele literaturii populare*, Antologie, prefață și note de I. Filipciuc, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 267-274.

că sfera geografică a poporului ar putea fi un alt izvor al nașterii proverbelor. George Coșbuc notează și alte izvoare ale proverbelor, precum: fabula, legenda, tradițiile, spiritul, ridicolul, dar și unele observații asupra naturii.

Sintetizări ale gândirii și experienței popoarelor, textele paremiologice s-ar putea reduce la tradiționalism, prozodie, valoare metaforică și didactică, formă fixă și laconică și tendința către o structură binară. În afara acestor universalii paremiologice, se pot identifica anumite particularități proprii fondului românesc de proverbe. În studiul lui George Coșbuc, se relevă că mijloacele artistice de realizare ale proverbelor românești sunt: scurtimea neobișnuită (*Cine face, lui își face.*), rima (*Mai bine azi un ou, decât mâine un bou.*), spiritul și gluma (*Femeia a îmbătrânit pe dracul.*), tropi și figuri, fraze eliptice, fraze enigmatice, paradoxale, contrastul (*Soarele să-mi fie bun, luna s-o mănânce vârcolacii.*). De asemenea, scriitorul identifică anumite forme gramaticale specifice proverbelor românești: construcția *nici-nici* (*Nici să-l vezi, nici să-l visezi.*), mai bine (*Mai bine sărac și cinstit.*), cum – așa (*Cum e turcul și pistolul.; Cum îți așterni, așa dormi*), cine (*Cine dă, lui își dă.*).

Studiul lingvistico-stilistic al lui Constantin Negreanu, *Structura proverbelor românești*, care analizează colecția realizată de Iuliu A. Zanne, relevă tipologia și stereotipia de natură lingvistică a proverbelor românești. Prezentul gnomic, folosirea propozițiilor subiective introduse de relativul *cine*, prezența unor construcții negative sunt doar câteva din elementele indicate de Negreanu. De asemenea, la nivel morfosintactic este specific limbii proverbelor, modul imperativ, determinat de caracterul sentențios, didactic-educativ (*Nu zi „hop“ până nu sari!; Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala!*).

Paremiile românești prezintă o varietate compozițională, astfel încât au forma unor propoziții simple (*Moartea ocolește pe cel viteaz.*), compuse (*Nu judeca omul după cuvinte, judecă-l după fapte.*), enunțiative (*Nimeni nu se naște meșter.*), interogative (*Ai văzut babă frumoasă și copil cuminte?*) sau exclamative (*Unde dai și unde crapă!*), însă majoritatea formulilor apoftegmatice populare au tendința către bimembrism, format dintr-o constatare (*Cine se scoală de dimineață*) și o apreciere (*ajunge departe.*).

Din punct de vedere științific nu există o clasificare a materialului paremiologic românesc; fără o argumentație foarte științifică, dar cu o

tentare a exhaustivității, Iuliu A. Zanne a realizat la începutul secolului trecut o clasificare tematică a proverbelor și zicătorilor, în funcție de ocurența sau uzul acestora într-un anumit context: lumea cosmică, lumea animală, lumea vegetală, viața socială¹ etc. Gh. Vrabie propune clasificarea proverbelor și zicătorilor în funcție de teme: „drept (justiție), religie, viață istorică etc.”², pe care, ulterior, le subordonează alfabetic. În tentativa de a stabili o tipologie a proverbelor românești, Pavel Ruxândoiu face distincție între: „a. Proverbul prescripție (normă/indicație); b. Proverbul de atitudine (pozitivă/negativă); c. Proverbul de informație (general/particular)”³.

Analizând fondul paremiologic românesc, Constantin Negreanu arată principalele tematici ale proverbelor românești: „înțelepciunea, adevărul, bunătatea, cinstea, demnitatea, ironia, cumpătarea, inteligența, dreptatea, desemnarea, educația, prietenia etc.”⁴ Întrucât proverbul reflectă fizionomia morală a unui popor, Negreanu desprinde principalele componente ale poporului român perceput prin intermediul proverbelor: „precumpănirea rațiunii, realismul, sentimentul viu al naturii, melancolia doinei, umor și vivacitate, sentiment național adânc, dar sobru, însoțit de un spirit de largă toleranță, spirit de măsură și înțelegere a situațiilor”⁵.

Dacă Negreanu susține înțelepciunea ca marcă specifică a fizionomiei populare românești, alți cercetători consideră că tematica unităților paremiologice se află sub semnul omeniei, un fel de *brand* distinctiv al fizionomiei spirituale. Idealul etic, modul de a interpreta și aprecia valorile umane, manualul de conduită după care se ghidează românii este umanitatea, cumsecădenia. Omenia se vede în trăsăturile

¹ Iuliu A. Zanne, *Proverbele Românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte asemănate, idiotisme și cimilituri*, prefață de G. Dem. Teodorescu, I-X, Editura Librăriei Socec, București, 1895-1903.

² Gheorghe Vrabie, *Folclorul. Obiect – principii – metodă – categorii*, Editura Academiei Române, București, 1970, p. 279.

³ Pavel Ruxândoiu, „Proverbul, element de educație“, în *Educație și limbaj*, 1972, p. 176.

⁴ Constantin Negreanu, *Structura proverbelor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 9.

⁵ *Ibidem*, p. 45.

Proverbe, zicători, ghicitori

Notă asupra ediției

Pentru această antologie de proverbe, zicători și ghicitori, am selectat, din lucrările unor iluștri predecesori, paremii și cimilituri culese și publicate în decursul a aproape două secole de cercetare folclorică națională.

Am beneficiat de câteva dintre volumele de referință pentru paremiologia românească, pe care le enumerăm în ordine cronologică:

Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia: proverbe, dicetori, povățuiri, cuvinte adeverate, asemenări, idiotisme și cimilituri: cu un glosar româno-frances*, vol. I-X, Imprimeria Statului, București, 1895-1901.

Proverbe și expresiuni proverbiale române, germane și franceze, culese și rânduite de Ludovic Leist, cu o scrisoare-prefață de V. A. Urechia, H. Steinberg, București, 1900.

Proverbe și maxime indiene, traducere în versuri de Eliza D. Enescu-Stâlpeni; cu o pref. de A. C. Cuza, Tipografia „Neamul Românesc“, Vălenii-de-Munte, 1910.

Gheorghe I. Tăzlăuanu, *Proverbe și zicători, idiotisme și locuțiuni*, [s.n.], București, 1943.

Ovidiu Bîrlea, *Proverbe și zicători românești*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966.

Proverbe universale, culegere de Mircea M. Duduleanu, Albatros, București, 1972.

Proverbe și ghicitori, antologie și prefață de V. Adăscăliței, Editura Ion Creangă, București, 1973.

Proverbe și cugetări despre dragoste, culegere de Mircea M. Duduleanu, Albatros, București, 1974.

Proverbe și cugetări despre omenie, ediție îngrijită de Ioan Gr. Bogdan, Albatros, București, 1975.

Proverbe și cugetări latine, ediție îngrijită de Vasile D. Diaconu și Maria Marinescu-Himu, Albatros, București, 1976.

Proverbe, maxime și aforisme arabe, antologie, prefață, traducere, note, indice de autori și indice tematic de Nicolae Dobrișan, Albatros, București, 1976.

Proverbe și cugetări italiene, antologie, traducere, prefață și indici de Mihail Ionescu, Albatros, București, 1982.

Al. Stănciulescu-Bârda, *Proverbe și expresii religioase*, vol. I-III, Editura „Cuget Românesc”, Bârda, 1991-1992.

Arina Avram, *Enciclopedia înțelepciunii*, All Educațional, București, 2011.

Ilie Barangă

Proverbe și zicători din înțelepciunea poporului român

A

A ajunge cuțitul la os. = *A-ți pierde răbdarea.*

A avea ac de cojocul cuiva. = *Amenințare spusă cuiva care se încăpățânează: a avea mijloace de a pedepsi pe cineva.*

A avea mai mult noroc decât minte. = *A avea mai multă șansă decât inteligență.*

A băga mâna în foc pentru cineva. = *A garanta pentru cinstea cuiva.*

A bate apa-n piuă. = *A prelungi un discurs fără informații suplimentare.*

A bate fierul cât e cald. = *A profita de momentul favorabil.*

A bate la ochi. = *Un lucru îndoielnic.*

A bate toba în tot satul. = *A duce o vorbă de la unul la altul.*

A călca pe bec. = *A fi găsit vinovat.*

A cânta cuiva în strună. = *A susține convingerea cuiva, fără exprimarea propriei păreri.*

A căra apă cu ciurul. = *A face un lucru inutil; a lucra fără spor.*

A da ortul popii. = *A muri.*

A despica firul în patru. = *A analiza un lucru în detaliu.*

A dispărut, de parcă l-a-nghițit pământul. = *A se face de negăsit.*

A face cinste. = *A da de băut.*

A face cuiva hatârul. = *A împlini dorința.*

A face cum îl taie capul. = *A executa un lucru după propriile criterii.*

A face din cal măgar și din țânțar armăsar. = *A exagera.*

A face ochi dulci cuiva. = *A privi (pe cineva) cu dragoste.*

A face umbră pământului degeaba. = *Un om fără rost, inutil.*

A face un bine înseamnă a-și bate cuie în talpă. = *Este un paradox că ajutorul acordat cuiva poate să-ți dăuneze.*

A fi prins cu cioara vopsită. = *Încercare nereușită de a înșela pe cineva.*

A i se urî cu binele. = *Cineva care caută gâlceavă.*

A lua partea leului. = *Împărțire nedreaptă.*

A luat la măsea. = *S-a îmbătat.*

A lucra din plin. = *Repede și cu spor.*

A mânca coliva cuiva. = *Amenințare.*

A merge câine surd la vânătoare. = *Nepregătit pentru o acțiune.*

A nu face față. = *Ceva care depășește capacitatea cuiva.*

A păli pe cineva. = *A lovi.*

A peria pe cineva. = *A linguși.*

A pica din senin. = *Pe neașteptate.*

A pierde vremea de pomană. = *A irosi timpul.*

A pleca la vânătoare fără pușcă. = *Nepregătit pentru o acțiune.*

A plecat cu graba și s-a-ntâlnit cu zăbava. = *A renunțat la ritmul de lucru susținut.*

A prinde cu mâța-n sac. = *A dezvălui un neadevăr.*

A pune bețe-n roate. = *A împiedica pe cineva să facă ceva.*

A pune carul înaintea boilor. = *A face treaba în sens greșit.*

A pune paie pe foc. = *A alimenta o ceartă.*

A pune țara la cale. = *O discuție lungă și fără rost.*

A sări în ochi. = *Un lucru cert.*

A scoate ceva din pământ, din piatră seacă. = *A face rost de un lucru ca printr-o minune.*

A scoate-o din pământ, din iarbă verde. = *A inventa.*